

УДК 330.1:330.837

ПРО ПАРАДИГМИ ІСТОРІЇ ЕКОНОМІКИ

В. М. Харечко

*Українська академія друкарства,
вул. Підголоско, 19, Львів, 79020, Україна*

Парадигми історії економіки розглядаються на основі аналізу праць Ф. Броделя, Р. Камерона, Г. Кларка, Д. Норта та Дж. Гікса. Обґрунтовується висновок, що економічна історія є частиною значно ширшої соціальної еволюції, яка має лінії зв'язку економіки з іншими сферами життя суспільства.

Ключові слова: парадигма, світова економіка, світ-економіка, інституції, «мальтузіанська пастка», промислова революція, демографічний перехід, велике розходження, додатковий продукт.

Постановка проблеми. Написання історії — це побудова логічної розповіді про певний аспект людського життя упродовж часу. Така побудова існує лише в людській голові. Аби бути доброю історією, розповідь має давати послідовний і логічний опис, перебувати в межах наявних фактів і наявної теорії. Як писав Ж. Барзен, ідеолог американської демократії, «історія не вчить, як думав Гегель, що вона нічого не вчить; вона вчить одного: багато голів — багато умів». Скільки є істориків, стільки є історій, картин історії, її парадигм. Парадигма — це стійка структурно-логічна єдність понять і категорій, що служить моделлю для упорядкування окремих знань у певну змістово-логічну цілісність. Економічна парадигма — це пояснювальна схема економіки, свого роду картина економіки. Вона повинна допомогти нам відповісти на питання — як сучасна економіка стала такою, якою вона є.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У статті проаналізовано окремі праці Ф. Броделя, Р. Камерона, Г. Кларка, Д. Норта та Дж. Гікса в сенсі осмислення їх парадигм, стуктуно-логічної побудови.

Мета статті. Проведене дослідження має дати змогу виокремити і зробити порівняльний аналіз сучасних парадигм історії економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Парадигма — це «економіка як багаторівнева реальність». Економіка не є однорідною реальністю, яку допустимо витягнути з її оточення та яку можливо і слід оцінювати такою, якою вона є. Насправді доступна спостереженню дійсність набагато складніша. Існує не одна, а декілька економік.

Парадигма — економіка як багаторівнева реальність. Так, Ф. Бродель вирізняє економіку по вертикалі й економіку по горизонталі. Економіка по вертикалі складається з трьох поверхів — матеріальне життя, ринкова економіка і капіталізм. Матеріальне життя або матеріальна цивілізація — це елементарна базова діяльність, економіка самодостатності, обміну благ і послуг у дуже невеликому радіусі. Над величезною масою повсякденного матеріального життя розкинула свою сітку ринкова економіка (економіка обміну), яка постійно підтримує життя своїх структур. Над обширною поверхнею ринків панує сфера капіталізму.

Вона спотворює хід обміну на свою користь, породжує аномалії, завихрення. Переважно описують ту економіку, яку можна назвати ринковою, і виключають зі свого аналізу інші. Другий рівень, зріз економіки — економіка по горизонталі. У цьому випадку інструментом аналізу є простір. Він зачіпає реальності історії, що мають територіальну протяжність. Простором можна оволодіти різними способами: культурно, політично, економічно. Останній спосіб — найбільш поширений. Аналізуючи економіку як простір, Ф. Бродель використовує два терміни: світова економіка і світ-економіка. Під світовою економікою розуміє економіку світу, взяту в цілому, економіку як ринок світу. Світ-економіка виступає як шматок світової економіки, економічно самостійний, самодостатній, якому внутрішні зв'язки й обмін надають певну органічну цілісність. Історичний екскурс у минуле дає змогу побачити такі світи-економіки, як грецькі міста-поліси, Рим. Ще до подорожі Колумба Європа та Середземномор'я становили світ-економіку з центром у Венеції. Пізніше в Європі відбувається зміщення центру тяжіння з Півночі на Південь, в Антверпен, потім в Амстердам, а пізніше в Лондон. Ці світи-економіки стали ніби матрицями європейського, а відтак і світового капіталізму. Щоразу при втраті попереднього центру відбувається вивершення нового, так, начебто світ-економіка не міг існувати без центра тяжіння, без деякого полюса. Ймовірно, що поява і зникнення центру пов'язані з тривалими кризами економіки.

Інституційна парадигма. Інші дослідники історії економіки намагаються передусім виявити фундаментальні основи економічного розвитку, шукають витоки існуючої нерівності, зрозуміти, чому одні країни багаті, а інші бідні. Їхню парадигму можна назвати інституційною. Так, Д. Норт підкреслює, що спроби пояснити різний історичний досвід економік або сучасну відмінність у функціонуванні економіки в розвинених країнах без залучення системи стимулів, породжених інституціями, є марною справою. Подібною є точка зору Р. Камерона. Він пропонує для дослідження параметрів економічного розвитку використовувати так звану розширену виробничу функцію, де національний дохід виступає функцією таких змінних, як населення, ресурси, технологія і соціальні інститути. Кожен з цих чинників не є простим змінним, а представляє цілий клас змінних. При незмінному рівні технологій доступні суспільству ресурси визначають нездоланну верхню межу його економічних досягнень. Технологічні зміни дозволяють розширювати ці межі як відкриттям нових ресурсів, так і ефективнішим використанням традиційних факторів виробництва, особливо людської праці. Взаємодія таких чинників, як населення, ресурси, технологія в економіці визначається соціальними інститутами, що породжують структуру стимулів до економічної діяльності і спрямовані на забезпечення елементів спадковості й стабільності. Серед інститутів найчастіше розглядаються такі інститути, як соціальна структура суспільства, природа держави і політичного режиму, ідеологічні чи релігійні переконання домінуючих груп або класів й основної маси населення. Вони діють опосередковано і проявляються в довготривалому періоді. Взаємодія інститутів з економічними чинниками є найбільш складним і найменш вивченим аспектом теорії.

Структурно-логічна парадигма. Модель економіки Г. Кларка містить такі структурні елементи: мальтузіанська пастка, промислова революція і демографічний перехід, велике розходження. Мальтузіанською пасткою автор називає механізм розвитку в аграрній економіці До ХІХ ст. дохід на душу населення був різним для різних суспільств й епох, не мав тенденції до збільшення. Робота простого, але потужного механізму приводила до того, що короткотривале збільшення доходу, яке забезпечувалося технологічними досягненнями, неминуче нівелювалось унаслідок зростання населення.

Промислова революція і демографічний перехід — категорії, що розкривають розвиток в індустріальній економіці. Після промислової революції дохід на душу населення почав стабільно зростати в результаті підвищення ефективності виробництва, що стало можливим завдяки науковим досягненням. Майже одночасно з цими процесами відбувається демографічний перехід — зниження народжуваності в Західній Європі, яке почалось у вищих класах і поступово поширилося на все суспільство. Завдяки демографічному переходу економічні успіхи промислової революції привели не до розмноження злиденного населення, а до разючого зростання доходу населення, що спостерігається з ХІХ ст. Для ХХ ст. характерне значне розходження, за висловом Кларка, як величезний розрив у доходах на душу населення між розвиненими країнами і рештою світу. Вчений називає це інтелектуальною загадкою і вважає його безпосередньо зумовленим низькою ефективністю праці, а опосередковано дією соціальних механізмів, які визначають ставлення людей до праці та їх співробітництво в процесі праці. Ці механізми посилюються економічною системою. Концептуальною є ідея про те, що історія світової економіки невіддільна від питання, хто ми і як сформувалася наша культура. До подібного висновку приходять і Л. Харрісон: якщо не все, то дуже багато залежить від культури країни. Він використовує типологію культур, яка ідентифікує близько двадцяти культурних та ідеологічних чинників, котрі по-різному діють у суспільствах, що тяжіють до прогресу, і в суспільствах, що чинять йому спротив. Г. Кларк та Л. Харрісон кидають виклик ідеї, що бідні суспільства можуть стати багатими, економічно розвиненими завдяки економічному втручанню. У цьому руслі пригадуються слова деяких українських політиків про те, що успіхи економічних перетворень у східноєвропейських країнах, наприклад у Польщі, зумовлені значною (десятки мільярдів доларів) фінансовою допомогою Заходу. Мовляв, якби нам такі ін'єкції, то Україна була б нині економічно рівна Польщі. Тоді виникає інше запитання: чому Польщі давали гроші, а Україні ні? Бо в Польщі їх не розкрадають, принаймні на порядок менше. Це тому, що там суворий контроль суспільства за їх використанням, там — правова держава, правова культура.

Парадигма стадій економічного розвитку. Деякі автори заперечують пряме підпорядкування історичного матеріалу жорсткій теоретичній конструкції (Дж. Гікс). Вони пропонують висунути на основі економічної теорії декілька загальних ідей і потім застосувати їх до історії так, щоб ці підходи до неї отри-

мали певну «позаісторичну підтримку». Слід класифікувати суспільства за їх структурою й економічним становищем, пояснити, чому даний стан суспільства повинен змінюватися іншим. Як результат отримаємо певні стадії економічного розвитку, які не дуже відрізняються від марксових суспільно-економічних формацій і стадій економічного розвитку німецької історичної школи. Зокрема, Дж. Гікс виокремлює такі стадії, як традиційна економіка, процес проникнення ринку і традиційну економіку й утвердження ринкової економіки. При цьому фокусується увага тільки на нормальному розвитку — основній тенденції, яку можна назвати «прогрес», «розвиток» або «ріст». Цей процес може часто перериватися, набувати небажаних або навіть жаклих форм. Розглядається історія світової економіки як єдиний процес, що має певну тенденцію.

Спільною рисою всіх систем, їх економічною віссю є дохід, додатковий продукт, той надлишок, який дає змогу розвиватися не лише економіці, а й іншим сферам суспільства — культурі, мистецтву. Невипадково ще меркантилісти вважали економіку наукою про багатство. Ця ідея отримала завершення в класичній політекономії. К. Маркс вважав основним законом капіталізму закон додаткової вартості, яка виступала грошовою формою додаткового продукту. Уже в процесі неолітичної революції (VIII–VI тис. до н. е.), коли виникла економіка, а саме аграрне виробництво, починає вироблятися той перший надлишок продовольства, що зумовив збільшення матеріальних запасів (тобто, нагромадження багатства) і збільшення часу для невиробничої діяльності, наприклад, для релігії і мистецтва. Аналогічні процеси поглиблюються в Стародавній Греції і Римі. Не викликає сумніву, що європейське Відродження, яке почалося в Північній Італії, було б неможливе без «фінансової підтримки» місцевого купецтва. Ці паралелі можна продовжити аж до сьогодення.

Висновки. Отже, економічна історія є частиною значно ширшої соціальної еволюції, що має лінії зв'язку економіки з іншими сферами життя суспільства. Слід виявити нитки, які йдуть від економіки до інших сфер життя суспільства — політики, релігії, науки і техніки. Потрібно показати, як вони зміцнюються і, повертаючись до економіки, збагачують її.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бродель Ф. Динамика капитализма / Ф. Бродель ; пер. с фр. — Смоленск : «Полиграмма», 1993. — 128 с.
2. Камерон Р. Краткая экономическая история мира от палеолита до наших дней / Р. Камерон. — М. : РОССПЭН, 2001. — 544 с.
3. Кларк Г. Прощай, нищета! Краткая экономическая история мира / Г. Кларк ; пер. с англ. Н. Эдельмана. — М. : Изд-во института Гайдара, 2012. — 304 с.
4. Норт Д. Институції, інституційна зміна та функціонування економіки / Д. Норт ; пер. з англ. І. Дзюби. — К. : Основи, 2000. — 198 с.
5. Харрисон Л. Кто процветает? Как культурные ценности способствуют успеху в экономике и политике / Л. Харрисон. — М. : Новое издательство, 2008. — 300 с.
6. Хикс Дж. Теория экономической истории / Дж. Хикс. — М. : НП «Журнал «Вопросы экономики», 2004. — 224 с.

REFERENCES

1. Braudel F. (1993), *La Dynamique du Capitalisme*, Polygram, Smolensk.
2. Cameron R. (2001), *A concise economic history. From Paleolithic times to the present*, ROSSPAN, Moscow.
3. Clark G. A. (2001), *Farewell to Alms: a Brief Economic History of the World*, Gaydar institute publishing, Moscow.
4. North D. (2001), *Institutions, institutional change and economic performance*, Basics, Kyiv.
5. Lawrence E. Harrison (2008), *Who prospers? How cultural values shape economics and political success*, New publisher's, Moscow.
6. Hicks J. R. (2004), *A theory of economic history*, Problems of economics, Moscow.

ON THE PARADIGMS OF ECONOMIC HISTORY

V. M. Kharechko

*Ukrainian Academy of Printing,
19, Pidholosko St., Lviv, 79020, Ukraine
kharechko.v@gmail.com*

The paradigms of economic history have been considered on the basis of the works by F. Braudel, R. Cameron, H. Clark, D. North and J. Hicks. The main categories include economy as a multilevel reality, world economy, institutions, the Malthus trap, the industrial revolution, demographic transition, the great divergence, the surplus product.

Keywords: *paradigm, world economy, institutions, the Malthus trap, industrial revolution, demographic transition, great divergence, surplus product.*

Стаття надійшла до редакції 26.11.2014.

Received 26.11.2014.